

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

КОБЕТЯК АНДРІЙ РОМАНОВИЧ

УДК : 130.2:94(477)

**ІМПЕРАТИВИ ТОЛЕРАНТИЗАЦІЇ МІЖКОНФЕСІЙНИХ
ВІДНОСИН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Саух Петро Юрійович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Предко Олена Іллівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри релігієзнавства;

кандидат філософських наук
Вергелес Костянтин Миколайович,
Вінницький національний медичний університет,
доцент кафедри філософії та суспільних наук.

Захист відбудеться 27 серпня 2015 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

Автореферат розісланий «22» липня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Горохова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність обраної теми. У сучасному світі вплив потужних глобалізаційних процесів позначений практично в усіх сферах людської буттєвості. Незважаючи на низку позитивних тенденцій, глобалізація сприяє зростанню масштабів та інтенсивності соціальних конфліктів і суперечностей. Серед них особливе місце посідають конфлікти на релігійному ґрунті. Ці процеси не оминули й суспільне життя в Україні, принісши в її національне відродження поряд із широкими можливостями діалогу й збагачення культур значну кількість проблем, що проявляються в міжконфесійній нетерпимості.

Україна посідає особливе геополітичне становище в Європі – вона перебуває на перетині між країнами з традиційним християнством та ісламом, між православ'ям, католицизмом та протестантизмом, що збагачує й водночас ускладнює релігійні процеси на її території. Оскільки українське суспільство ніколи не було моноконфесійним, релігійний плюралізм в Україні має глибоке історичне коріння. Через високий рівень політизації релігійних відносин у державі перманентно загострювалися міжконфесійні конфлікти.

У ситуації міжконфесійних зіткнень і державно-церковних непорозумінь, коли конфлікти не зникають і не вирішуються, а лише загострюються, актуальним завданням є формування нової моделі міжцерковних взаємин. Чи не єдиним варіантом гармонізації релігійної атмосфери в українському суспільстві є розбудова міжконфесійних відносин на засадах імперативів толерантності. Пошук шляхів оптимізації міжконфесійних відносин, прогнозування й упередження релігійних конфліктів перетворюється на нагальну суспільну потребу й важливу умову розбудови громадянського суспільства. При цьому забезпечення свободи совісті є одним з основних завдань у процесі формування державно-церковних відносин в Україні.

Філософська та релігієзнавча література пропонує різні підходи до розуміння толерантності. Однак у більшості з них домінує позиція, за якою толерантність розглядають як невід'ємне суспільне благо та норму соціального життя, що набуває особливої актуальності в умовах стрімкого зростання інтеграційних та глобалізаційних процесів у сучасному світі.

Феномен толерантності у всій своїй багатоманітності був і залишається предметом численних досліджень науковців. Зокрема, фундаторами розробки проблеми толерантності (у її історичній ретроспективі) були М. Бубер, В. Вольтер, Е. Дюркгайм, І. Кант, Дж. Локк, П. Рікер, Ж.-Ж. Руссо.

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговують фундаментальні праці вітчизняних і російських учених, присвячені проблемам міжконфесійних відносин у постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні, формування принципів толерантності, налагодження міжконфесійного діалогу та державно-церковних стосунків. Ґрунтовні дослідження в цьому проблемному полі були зроблені М. Бабієм, Л. Владиченко, В. Єленським, В. Бондаренко, С. Здіоруком, Ю. Іщенком, А. Колодним, В. Лекторським, В. Лубським, М. Мчедловим, О. Предко, О. Саганом, П. Саухом, Л. Филипович, П. Яроцьким.

Не можна не відзначити значний доробок дисертаційних досліджень (А. Арістова, Л. Волова, О. Сіман), які розкривають окремі аспекти сучасних міжконфесійних відносин в Україні: проблеми вирішення релігійних конфліктів і виявлення основних конфліктогенних чинників; розвиток міжконфесійних відносин; формування етноконфесійної толерантності в сучасній Україні. Важливими для загального результату є й дотичні до теми дослідження таких учених, як Є. Бистрицький, І. Богачевська, К. Вергелес, А. Герасимчук, А. Гусейнов, М. Дністрянський, Т. Зінкевич, М. Кирюшко, О. Кисельов, С. Кияк, М. Козловець, П. Кралюк, М. Маринович, П. Павленко, О. Поліщук, Б. Пружинін, Ю. Решетніков, Е. Соловійов, Н. Стоколос, Н. Федотова, Ю. Чорноморець, О. Шуба, Л. Шугаєва, М. Якубович. Вони розкривають основоположні принципи свободи буття релігії та взаємовідносини між представниками основних віросповідних напрямків в Україні.

Важливе значення мають і праці конфесійного спрямування, які допомагають краще зрозуміти ставлення до толерантності різних християнських церков, представлених в Україні. Зокрема, у дисертації використані роботи богословів, протодіякона А. Кураєва, В. Осипова, ігумена Веніаміна (В. Новіка). Необхідними для розуміння позиції церковної ієрархії є й праці патріарха Філарета, митрополита Володимира, митрополита Онуфрія, кардиналів Вальтера Каспера та Любомира Гузара й інших церковних діячів.

Попри значний доробок згаданих авторів, досі відсутні комплексні філософсько-релігієзнавчі дослідження, у яких цілісно висвітлювалася б проблема толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка "Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс", НДР № 0111U000154.

Мета дослідження полягає в здійсненні системного філософсько-релігієзнавчого аналізу імперативів толерантизації міжконфесійних відносин у контексті формування оптимальної моделі державно-церковних стосунків на сучасному етапі розвитку України.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **дослідницьких завдань:**

- розкрити ступінь наукової розробки проблеми та визначити методологічні засади дослідження міжконфесійних відносин в Україні;
- охарактеризувати імперативи толерантності та з'ясувати закономірності процесу гармонізації міжрелігійних відносин в Україні на визначених засадах;
- узагальнити закономірності перебігу релігійних трансформацій і визначити основні ризики міжрелігійних протистоянь в українському суспільстві;
- визначити роль етнодемографічного чинника в процесі толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні;
- розкрити умови, рівні та межі толерантності в міжконфесійних відносинах у сучасному українському суспільстві;

– обґрунтувати принципи формування оптимальної моделі державно-церковних відносин в Україні та можливість її реалізації в житті суспільства.

Об'єктом дослідження є міжконфесійні та державно-церковні відносини в сучасній Україні.

Предметом дослідження є імперативи толерантизації міжконфесійного діалогу в умовах становлення оптимальної моделі державно-конфесійних відносин у процесі формування громадянського суспільства в незалежній Україні.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на базових принципах і методах філософії та академічного релігієзнавства. Однак специфіка об'єкта дослідження та значні трансформації конфесійної структури українського суспільства потребують уточнення методологічних підходів до процесу запропонованого дослідження. Зокрема, у процесі дослідження міжконфесійних і державно-церковних відносини періоду незалежності України дисертант застосував цілий комплекс загально- і конкретнонаукових методів.

Системний характер філософсько-релігієзнавчого аналізу емпіричної частини дисертації зумовив використання методу діалектичного аналізу. Зі свого боку, герменевтичний метод застосований під час аналізу священних текстів і виокремлення необхідних посилань. Проблемно-хронологічний метод було використано в процесі дослідження особливостей трансформації конфесійної структури українського суспільства. Натомість метод компаративного аналізу було застосовано під час зіставлення даних різних соціологічних досліджень і виокремлення позитивних елементів у європейських моделях державно-церковних відносин.

Засадничим для дослідження міжконфесійних і внутрішньоконфесійних відносин став принцип об'єктивності, який забезпечив багатоаспектне розкриття природи й поліфункціональності релігійних конфліктів, що дало змогу проаналізувати та порівняти наукові й богословські підходи до розуміння релігійних конфліктів і визначити шляхи їх урегулювання. Дисертаційне дослідження також ґрунтується на загальнонаукових принципах історизму, системності та методологічного плюралізму.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у здійсненні комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу імперативів толерантизації міжконфесійних відносин та їх ролі у формуванні оптимальної моделі українських державно-конфесійних взаємин, який розкрито в таких теоретичних положеннях, що виносяться на захист:

– на основі всебічного аналізу теоретико-методологічних підходів до дослідження проблеми толерантизації релігійних відносин обґрунтовано ширший обсяг поняття "толерантність" щодо терміна "терпимість": якщо поняття "терпимість" стосовно релігійних взаємин розглянуто як процес, що відбувається під примусом, то толерантність тлумачимо як світоглядну установку, активну добровільну вольову дію, спрямовану на налагодження конструктивного діалогу; уперше в дисертаційному дослідженні виокремлено та подано у формі цілісної системи імперативи толерантності: конструктивного діалогу, співжиття, невтручання, домовленості, любові, взаємоповаги, милосердя, плюралізму, миру, спільного морального вчення, поваги, терпимості, справедливості,

співпраці, інтелігентності, совісті тощо, на основі яких може відбуватися оптимізація міжконфесійних відносин в українському суспільстві;

– уточнено, що до основних закономірностей трансформації конфесійної мапи України після здобуття незалежності належить інтенсивний розвиток конфесійної мережі на початку 1990-х рр., інституційне оформлення найбільших українських церков, юрисдикційне розмежування православ'я, політизація релігії; установлено, що основними конфліктогенними чинниками в релігійній сфері сучасної України є відсутність чіткої нормативно-правової бази розвитку релігійних відносин, політизація релігії, роз'єднаний стан українського православ'я, регулярні сутички на етнорелігійному підґрунті, розташування більшості релігійних центрів за межами України;

– у контексті впровадження принципу толерантності як основи налагодження міжконфесійного діалогу доведено позитивний вплив на стабілізацію міжконфесійних відносин прийняття державних документів, наприклад, Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" зі змінами та доповненнями в релігійній сфері в сучасній Україні, реалізації принципу свободи совісті та юридичної рівності представників усіх релігійних організацій на законодавчому рівні, орієнтації на вирішення міжконфесійних конфронтацій через діалог і поширення екуменічного руху;

– на підставі врахування етнодемографічних і геополітичних чинників установлено, що толерантизація міжконфесійних відносин в Україні має відбуватися з урахуванням етноконфесійної належності громадян, адже сучасне українське суспільство вирізняється строкатістю етноконфесійних спільнот, тому причини поділу на інколи ворогуючі напрямки чи течії в середині однорідних, але різних українських церков слід шукати саме в цих факторах, а не в догматично-канонічних відмінностях;

– у контексті аналізу феномену толерантності виділено три рівні міжконфесійних відносин: глобальний рівень охоплює загальноцерковні відносини, локальний рівень поширюється на міжконфесійні відносини в парафіях і містах, індивідуальний рівень толерантизації міжконфесійних відносин співвідноситься з конкретною людиною; установлено, що в сучасній Україні потенційна релігійна нетолерантність виникає здебільшого на другому – локальному рівні; доведено, що об'єктами суперництва на локальному рівні міжконфесійних відносин є не тільки культові споруди, земельні ділянки, а й віруючі та потенційні адепти;

– обґрунтовано необхідність упровадження партнерської моделі міжконфесійних і державно-церковних відносин в Україні, яка полягає в обмеженні державного примусу до мінімуму та запровадженні принципу розмежування повноважень "церкви і держави", а не відокремлення церкви "від держави", взаємному невтручанні церкви й держави у справи один одного, яке призведе до деполітизації релігійної сфери, законодавчому та практичному зрівнянню українських конфесій перед владою; установлено, що однією з форм налагодження державно-церковних відносин є перспектива утвердження "громадянської релігії", яка уникає заангажованості щодо певної конфесії та сприяє злагоді в суспільстві, як важливого чинника суспільної консолідації.

Теоретико-практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати дають змогу поглибити напрацювання щодо аналізу міжконфесійних взаємин у сучасній Україні з метою запровадження імперативів толерантності у сфері релігійних відносин. Запропоновані в роботі положення та висновки можуть бути використані в подальших теоретико-методологічних дослідженнях зазначеної проблематики.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в можливості використання положень і висновків дисертації в процесі підготовки підручників і посібників із філософії, релігієзнавства, психології релігії, соціології релігії, історії релігії, конфліктології а також під час розробки спецкурсів.

Результати роботи можуть бути використані у просвітницькій роботі та в системі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників і службовців, які працюють у дотичних сферах.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою розвідкою. Висновки та положення наукової новизни одержані автором самостійно на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення й результати дисертації обговорено на методологічних семінарах та засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка, апробовано на низці науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, зокрема: Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету – 2012" (Київ, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції "Філософія та соціологія трансформаційного суспільства" (Сімферополь, 2012); IV та V Всеукраїнських науково-теоретичних конференціях "Актуальні проблеми філософії та науки у глобалізованому світі" (Житомир, 2012; 2013); II та III Всеукраїнських науково-практичних конференціях з міжнародною участю "Науковий діалог "Схід-Захід" (Бахчисарай, 2013; Кам'янець-Подільський, 2014); III Всеукраїнській науково-практичній конференції "Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії" (Рівне, 2013); III та IV Всеукраїнських науково-практичних конференціях з міжнародною участю "Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук" (Дніпропетровськ, 2013; 2014); Науковій викладацько-студентській конференції "Дні науки" Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2013); XIX науковій викладацько-студентській конференції "Дні науки" Національного університету "Острозька академія" (Острог, 2014); XXIV Міжнародній науковій конференції "Історія релігій в Україні" (Львів, 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю "Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід" (Острог, 2014); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції "Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства" (Чернівці, 2014).

Публікації за темою дисертації. Основні наукові результати та висновки дисертаційного дослідження висвітлено в 14 публікаціях, із яких 5 статей – у наукових фахових виданнях України та 1 – закордонному.

Структура й обсяг дисертації. Структура роботи визначена логікою дослідження та зумовлена поставленою метою й основними завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), загальних висновків та списку використаних джерел і літератури (273 позиції). Обсяг основного тексту роботи становить 166 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, ступінь її наукової розробки, об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження; охарактеризовано методологічну основу, сформульовано наукову новизну дисертаційної роботи; визначено теоретичну та практичну цінність отриманих результатів, особистий внесок автора; наведено дані про апробацію отриманих результатів та структуру дисертації.

У першому розділі **"Теоретико-методологічні засади дослідження міжконфесійних відносин"** охарактеризовано наявні підходи до проблеми та толерантизації міжконфесійних відносин в Україні та визначено методологічні координати дослідження.

У підрозділі 1.1. *"Міжконфесійні відносини як об'єкт філософсько-релігієзнавчого аналізу"* проаналізовано ступінь дослідження проблеми в працях вітчизняних і зарубіжних філософів, релігієзнавців, богословів, істориків, політологів, на основі яких сформульовано засадничі методологічні принципи дослідження, здійснено аналіз джерельної бази та літератури.

Дисертантом з'ясовано, що категорія толерантності у всій багатоманітності проявів є предметом численних досліджень у філософській парадигмі аналізу. Серед фундаторів розробки поняття толерантності доречно відзначити Вольтера, І. Канта, Дж. Локка, П. Рікера, Ж.-Ж. Руссо та інших мислителів. У контексті аналізу феномену толерантності у сфері релігійних відносин заслуговують на особливу увагу дослідження вчених, присвячені проблемам міжконфесійних відносин у постсоціалістичних країнах, формуванню принципів толерантності та налагодженню міжконфесійного діалогу, державно-церковним стосункам. У вказаному проблемному полі ґрунтовні дослідження були здійснені М. Бабієм, В. Клімовим, А. Колодним, В. Лекторським, В. Табачковським, О. Хомотою, Л. Филипович, С. Ярмусем та ін.

Окремі аспекти міжконфесійних відносин у сучасній Україні були досліджені Н. Іщук, А. Марчишак, Ю. Недзельською, В. Пісоцьким та ін. Окремо варто звернути увагу на роботу О. Сіман "Становлення та розвиток толерантності в етноконфесійних відносинах сучасної України", у якій розкрито сутність, структуру та функції етноконфесійної толерантності й акцентовано увагу на необхідності запровадження полікультурної освіти. Однак поза увагою дослідниці залишилися імперативи толерантизації міжконфесійних відносин і їх місце в процесі формування прийнятної моделі державно-конфесійної взаємодії.

Важливу роль у процесі аналізу імперативів толерантності міжконфесійних відносин у сучасній Україні відіграли дотичні до теми

дослідження І. Богачевської, Л. Прокопчук, М. Рибачука, О. Ставцевої, М. Тульського, Н. Федотової, М. Уолцера, Л. Шугаєвої, В. Яценка та інших, у яких розкрито основоположні принципи свободи буття релігії в Україні, взаємовідносини між представниками основних віросповідних напрямків на її території, державно-церковні відносини.

Водночас сприйняття феномену толерантності представниками різних церков в Україні розкрито через аналіз праць конфесійно-богословського спрямування отців І. Музичка, І. Шевців та М. Щербаня; богословів В. Осипова, Х. Яннараса та інших. Необхідними для розуміння позиції церковних ієрархів є й праці патріарха Філарета, митрополита Володимира, митрополита Іоана Зізіуласа, кардиналів Вальтера Каспера та Любомира Гузара й інших церковних діячів.

У підрозділі 1.2. *"Методологія дослідження проблеми толерантизації міжконфесійних відносин"* розглянуто основні методологічні принципи та філософсько-релігієзнавчі підходи до вивчення проблеми толерантності у сфері міжконфесійних і державно-церковних відносин. Оскільки реалізація імперативів толерантності – це не просто бажаний результат, а реальна запорука співіснування представників різних конфесій, необхідним є міждисциплінарний характер аналізу означеної проблематики.

У процесі дослідження дисертантом використано такі методи: проблемно-хронологічний метод – для дослідження особливостей трансформацій конфесійної структури українського суспільства в історичній ретроспективі; компаративний метод – у процесі порівняння різних підходів розуміння категорії толерантності в працях богословів, учених і церковних ієрархів, а також представників різних конфесій; герменевтичний метод був застосований для тлумачення священних текстів, які стосуються ставлення до іновірців; метод конфесійної неупередженості було використано з метою об'єктивного аналізу фактичного матеріалу з досліджуваної проблематики та зняття ідеологічної напруженості в роз'єднаному українському православ'ї.

Зі свого боку, діалектичний підхід допоміг установити причинно-наслідкові зв'язки між рівнями толерантності та локалізацією релігійних організацій на різних територіях. Феноменологічний підхід дав змогу розкрити розуміння та сутність феноменів людського співжиття в умовах реальної поліконфесійності та мультикультурності.

Дисертаційна робота ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму, світоглядного плюралізму, позаконфесійності, цілісності та системності, що були використані з метою неупередженого наукового аналізу обраної проблематики.

У другому розділі **"Толерантизація міжконфесійних відносин як базовий алгоритм архітекτονіки цивілізаційного поступу України"** охарактеризовано основні імперативи толерантності, без яких неможливі мирні міжконфесійні взаємини, розкрито сутність і закономірності трансформації конфесійної структури українського суспільства та ризики міжцерковних конфліктів на території України; досліджено толерантність як основну умову гармонізації міжконфесійних і державно-церковних відносин.

У підрозділі 2.1. *"Базові імперативи толерантності міжконфесійного діалогу"* досліджено основні принципи, невід'ємні установки толерантності, згідно з якими обґрунтовано необхідність розуміння та прийняття "іншого" у звичних для нього світоглядних установках і релігійних проявах. Толерантність має перспективу, коли людина здатна сприймати позиції чужого як об'єктивну реальність, із якою необхідно мирно співіснувати.

На основі дослідження міжконфесійних відносин автор виділив цілісну систему імперативів толерантності: конструктивного діалогу, співжиття, невтручання, домовленості, любові, взаємоповаги, милосердя, плюралізму, миру, спільного морального вчення, поваги, терпимості, справедливості, співпраці, інтелігентності, совісті, на основі яких можлива оптимізація міжконфесійної взаємодії українського суспільства. Імперативи толерантності як базові установки, яких необхідно дотримуватися для налагодження толерантного ставлення в міжконфесійних відносинах, є чи не єдиною передумовою для гармонізації релігійної ситуації у країні.

У дисертаційному дослідженні обґрунтовано значно ширший обсяг поняття "толерантність" порівняно з терпимістю. У міжрелігійній взаємодії терпимість, маючи ознаки примусу, часто набуває негативного характеру. Натомість толерантність постає активною добровільною вольовою дією, яка спрямована на налагодження конструктивного діалогу, на прагнення зрозуміти "іншого" та бути зрозумілим. Оскільки толерантність не містить ознак байдужості, вона є протилежною до релігійного індиферентизму.

На основі аналізу взаємозалежності толерантності та діалогу культур встановлено, що діалог одночасно є й імперативом толерантності (одним із її засадничих принципів) і її кінцевою метою. Так чи інакше базові принципи віротерпимості завжди зводяться до конструктивного типу релігійного діалогу, у результаті якого можливе досягнення компромісу. Відтак, діалог, що ґрунтується на імперативах толерантності, взаємоповаги та поступливості у контексті сучасних міжконфесійних і державно-церковних відносин в Україні, постає фундаментальною умовою досягнення міжконфесійного примирення.

Натомість подолання перманентної тенденції нетерпимості в релігійних відносинах в Україні можливе крізь призму системи освіти й виховання молоді. Зменшення ворожнечі між людьми – питання не одного десятиріччя. Тому в перспективі саме зміна системи освіти в напрямку виховання в школярів і молоді віротерпимості й толерантності міжконфесійних відносин сприятиме встановленню цивілізованих державно-церковних відносин в українському суспільстві.

У підрозділі 2.2. *"Трансформація конфесійної структури українського суспільства та ризики міжконфесійних конфліктів у контексті державотворення"* охарактеризовано складний і неоднозначний шлях конфесійних перетворень релігійної мапи українського суспільства, адже в результаті еволюції конфесійної структури в Україні діє не тільки понад сто віросповідних напрямків, а й проживають представники десятків етнокультурних спільнот і національностей. Дисертантом розкрито основні закономірності трансформації конфесійної структури сучасного українського

суспільства: інтенсивний розвиток конфесійної мережі на початку 90-х років ХХ ст., інституційне оформлення найбільших українських церков, юрисдикційне розмежування православ'я, політизація сфери релігії.

У контексті дослідження трансформації конфесійної структури проаналізовано передумови виникнення конфліктів на релігійному підґрунті в українському суспільстві. До них належать відсутність чіткої нормативно-правової бази, політизація релігії, недостатня кількість культових споруд, роз'єднаний стан українського православ'я, регулярні сутички в Криму на етнорелігійному підґрунті (до анексії), розташування більшості релігійних центрів за межами України, зміщення боротьби між церквами з канонічно-догматичної площини в політично-економічну. Одним з ефективних шляхів упередження потенційних і розв'язання вже наявних релігійних конфліктів в Україні є трансформація міжконфесійної структури на принципах толерантності та досягнення компромісу між церквами, який має перейти в тривалий конструктивний діалог.

У підрозділі 2.3. *"Толерантність як умова гармонізації міжконфесійних і державно-конфесійних відносин"* аргументовано, що в умовах глобалізації й потужної етнокультурної інтеграції толерантність постає чи не єдиним способом досягнення гармонізації релігійної ситуації в країні та уникнення міжконфесійної ворожнечі. З'ясовано, що механізмами гармонізації міжконфесійних відносин на засадах толерантності є набуття принципу свободи совісті та загальної рівності всіх релігій, зростання віросповідної активності громадян, відкритість нашої країни світовому досвіду розбудови толерантних відносин в релігійній сфері тощо.

Дисертантом означено позитивний вплив на налагодження міжконфесійного діалогу прийняття в Україні низки державно-правових документів у релігійній сфері (наприклад, Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" зі змінами та доповненнями) та церковних документів ("Основні принципи ставлення РПЦ до інославі", "Концепція екуменічної позиції УГКЦ" та ін.). Налагодженню міжконфесійного діалогу сприяє й позитивний ріст рівня толерантності населення України, що засвідчують результати соціологічних опитувань. Необхідною передумовою забезпечення мирного співіснування між конфесіями визначено втілення постулату "від згоди до злагоди". При цьому "інший" має сприйматись як об'єктивно дана реальність, із якою необхідно мирно співіснувати та розбудовувати спільне майбутнє. Водночас очікуваним результатом трансформації міжконфесійної структури на принципах толерантності є досягнення компромісу між представниками різних церков.

На основі аналізу роботи "Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій" та інших міжрелігійних організацій доведено конструктивний вплив на поширення імперативів толерантності в міжконфесійних відносинах підписання в 1997 році "Меморандуму про неприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах".

У третьому розділі **"Розвиток міжконфесійних відносин у сучасній Україні на базі імперативів толерантності"** визначено специфіку

етнодемографічного та геополітичного чинників у процесі толерантизації міжконфесійних відносин в Україні, досліджено рівні та межі толерантності в міжконфесійних взаєминах, запропоновано модель міжконфесійних і державно-церковних відносин, яка оптимально відповідає сучасній релігійній, політичній та етнокультурній ситуації в Україні.

У підрозділі 3.1. *"Етнодемографічний чинник толерантизації релігійно-конфесійних процесів у сучасній Україні"* аргументовано, що толерантизація міжконфесійних відносин в Україні має відбуватися з урахуванням етноконфесійної належності громадян. Сучасне українське суспільство вирізняється строкатістю етноконфесійних громад. Україну продовжує "розривати" не тільки штучний поділ православ'я на різні юрисдикції, а й постійне нав'язування в засобах масової інформації проблеми взаємозалежності релігійної орієнтації з національною ідентичністю українських громадян.

Установлено, що Україна як етнонаціональна спільність поки що не сформувалась як релігійно-конфесійна цілісність. Розвиток національної та етнічної самоідентичності в представників різних меншин України призвів до появи етнічно-релігійних течій і конфесійних утворень. На українському ґрунті міжконфесійні конфлікти набули специфічного змісту – вони постають не просто конфліктами інтересів, а й зіткненнями етнокультурних ідентичностей, своєрідними конфліктами етнічного й геополітичного вибору. Отже, розкол православ'я в Україні є віддзеркаленням політичного, суспільного й культурного контексту, різних рівнів національного самоусвідомлення та різних "кодів" історичної пам'яті.

У підрозділі 3.2. *"Рівні та межі толерантності в міжконфесійних стосунках сучасної України"* розглянуто проблему меж толерантності. Доведено, що толерантність не може бути безмежною, неможливо толерувати насильство, зло та гріх. Водночас чітко встановити межі толерантності неможливо. Вони є релятивними й корегуються залежно від обставин. Метою найбільших церков в Україні, згідно з офіційними документами, є "відновлення богозаповіданої єдності християн, натомість байдужість щодо цього завдання або нехтування ним є гріхом". Однак у практичній площині на рівні активізації екуменічного руху реалізація цих положень практично не простежується.

У контексті дослідження імперативів толерантності в сучасному соціумі виділено три рівні міжконфесійних відносин: глобальний рівень, який охоплює сферу загальноцерковних відносин; локальний рівень, котрий збігається з міжконфесійними відносинами в межах конкретної парафії чи міста; індивідуальний рівень, що характеризує релігійну активність конкретного віруючого. З'ясовано, що потенційна релігійна нетолерантність виникає на другому – локальному рівні. Конфлікт виникає там, де є певний об'єкт суперництва. Саме на локальному рівні такими об'єктами переважно є культові споруди, земельні ділянки, а головне – віруючі та потенційні адепти.

У підрозділі 3.3. *"Українська модель міжконфесійних і державно-конфесійних відносин та її вплив на культурно-цивілізаційну самоідентифікацію українців"* на основі дослідження наявної законодавчої бази, сучасної суспільно-політичної ситуації, досвіду західноєвропейського

світу сформульовано та обґрунтовано оптимальну модель міжконфесійних і державно-церковних відносин у сучасній Україні.

Завдяки принципу рівноправності церкви та держави, аполітизації релігії, зведення до мінімуму державного примусу, взаємного невтручання ієрархів і чиновників у справи один одного, формування оновленого законодавства, яке покликане на практиці урівняти суб'єкти церковного життя, можлива розбудова партнерської концепції державно-церковних відносин, що сприяло б налагодженню співпраці світської та церковної влади на різних рівнях. В умовах поліконфесійності та мультикультурності українського суспільства в основі цієї моделі міжконфесійних відносин мають бути імперативи толерантності. Гаслом партнерської моделі міжконфесійних відносин є ідея, що "найбільшою цінністю залишається людське життя".

У контексті поширення толерантності як основи міжконфесійних відносин заперечується ідея необхідності уніфікації релігії, адже толерантність передбачає інакшість і різноманітність. При цьому створення Української Православної Помісної церкви досі залишається вкрай важливим завданням для церковних і державних діячів модерної України. Водночас і дотримання принципу відокремлення церкви від держави не може означати відсторонення мільйонів віруючих громадян від участі в суспільно-громадському житті країни.

Базуючись на конституційних принципах свободи совісті, свободи віросповідання та церкви, держава повинна сприяти розвитку діалогових форм взаємин у міжконфесійному середовищі. Це можливо через реформування системи освіти в напрямку запровадження в школах і вищих навчальних закладах викладання релігійної історії України, основ християнської віри або основ християнської етики на засадах позаконфесійності.

Однією з форм налагодження державно-церковних відносин визначено перспективу утвердження громадянської релігії, у межах якої відбувається пошук спільних рис різних конфесій та обґрунтовується необхідність виконання власного громадянського обов'язку як важливого чинника суспільної консолідації. Вона формується на ґрунті конфесій, проте їм не тотожна. У структурі громадянської релігії тісно переплітаються релігійна віра та громадянська відповідальність, бо всі церкви й конфесії прагнуть мирного життя, заможного та стабільного суспільства.

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз імперативів толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні, у результаті якого дисертантом запропоновано формування оптимальної моделі державно-церковних відносин на її території. Відповідно до мети та завдань дослідження отримані результати узагальнено в таких висновках:

1. Зміст і структура імперативів толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні, визначені на основі аналізу філософської, релігієзнавчої, богословської, соціологічної літератури, засвідчують, що

толерантність – чи не єдина категорія людського співбуття, яка забезпечує мирну атмосферу співіснування суспільства, етноконфесійне розмаїття, комунікацію між різними релігійними спільнотами.

2. Гармонійне співіснування релігійних спільнот завбачує реалізацію та утвердження імперативів толерантності як базових установок, необхідних для налагодження міжконфесійної взаємодії. При цьому толерантність має базуватися на імперативах конструктивного діалогу, співжиття, невтручання, домовленості, любові, взаємопоступливості, милосердя, плюралізму, миру, спільного морального вчення, поваги, терпимості, справедливості, співпраці, інтелігентності, совісті та ін. За умови реалізації цих принципів міжконфесійна злагода не просто декларуватиметься, а й буде реалізована в конструктивному міжцерковному діалозі.

3. Складний і суперечливий шлях інституційного становлення конфесійної мережі, багатогранна трансформація конфесійної структури українського суспільства призвели не лише до відродження духовності українців та завершення формування конфесійної мапи країни, а й спровокували низку конфліктів на релігійному ґрунті. В умовах, коли значна частина міжрелігійних протистоянь в Україні далекі від істинних богословських причин, основними конфліктогенними чинниками їх формування є відсутність чіткої нормативно-правової бази регуляції міжконфесійних відносин в українському законодавстві, високий рівень політизації релігійного життя, роз'єднаний стан українського православ'я, розташування більшості релігійних центрів за межами України.

4. Механізмами гармонізації міжконфесійних відносин на засадах толерантності є набуття принципу свободи совісті та загальної рівності релігій, зростання віросповідної активності громадян, відкритість українського суспільства світовому досвіду розбудови толерантних відносин тощо. Цьому сприяють Конституція, Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" та церковні нормативні документи на зразок "Основних принципів ставлення РПЦ до інослав'я", "Концепції екуменічної позиції УГКЦ", які відіграють важливе значення в процесі налагодження міжконфесійного діалогу.

Етнодемографічний і геополітичний чинники посідають особливе місце у формуванні толерантності міжконфесійних відносин, адже визначають причини поділу в межах одного віросповідного напрямку на конфесії. Отже, проблема релігійної орієнтації постійно корелюється залежно від національної самоідентичності українських громадян (звідси одна з причин поділу православ'я на різні юрисдикції).

5. У результаті дослідження меж і рівнів толерантності в системі міжконфесійної взаємодії в Україні виокремлено три рівні міжконфесійних відносин: глобальний рівень, який охоплює загальноцерковні відносини, локальний рівень, що поширюється на міжконфесійні відносини в парафіях і містах, та індивідуальний рівень толерантизації міжконфесійних відносин, котрий співвідноситься з діяльністю конкретної людини. Установлено, що нетолерантність виникає на другому рівні міжконфесійних відносин, де перехреснюються переважно майнові інтереси громад.

6. В Україні держава й Церква декларуються як рівноправні суб'єкти відносин, кожен із яких має власну сферу впливу та діяльності. Завдяки принципу рівноправності та формуванню оновленого законодавства можлива розбудова партнерської концепції державно-церковних відносин, яка б сприяла налагодженню співпраці світської та церковної влади на різних рівнях соціальної взаємодії й розширенню спектру конфесійного розмаїття.

В умовах поліконфесійності та мультикультуралізму необхідним є запровадження партнерської моделі державно-церковних відносин, в основі якої лежать імперативи толерантності (діалогу, співпраці, невтручання, поваги, взаємовизнання, плюральності тощо). Механізмом становлення такої моделі державно-церковних відносин є утвердження громадянської релігії, яка сприятиме уникненню заангажованості щодо певної конфесії та гармонізації міжконфесійних відносин на основі імперативів толерантності.

Формуванню толерантного характеру міжконфесійних відносин має сприяти й просвітницька робота в середніх і вищих навчальних закладах, яка має базуватися на поглибленні конструктивного міжконфесійного діалогу, урахуванні різноманіття світоглядних картин світу, порозумінні, стриманості та справедливості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Статті в наукових фахових виданнях:

1. Кобетяк А. Р. Реалізація антирелігійної кампанії радянської влади на Острозчині у 50–80-х рр. XX ст. / А. Кобетяк // Наукові записки. Серія "Історичне релігієзнавство". – Острог: Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2011. – Випуск 4. – С. 99 – 110.

2. Кобетяк А. Р. Основи мусульманської толерантності / А. Кобетяк // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 646 – 647. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 173 – 179.

3. Кобетяк А. Р. Толерантизация и императив диалога в реалиях украинской конфессиональной жизни / А. Кобетяк // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – № 1 (166). – Гродно, 2014. – С. 120 – 126.

4. Кобетяк А. Р. Іслам в Україні: реалії співіснування / А. Кобетяк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 4 (76). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 29 – 33.

5. Кобетяк А. Р. Трансформація конфесійної структури України на базі толерантності / Андрій Кобетяк // упор О. Киричук. – Львів: Інститут релігієзнавства; Вид-во "Логос", 2014. – Книга II. – С. 212 – 220.

6. Кобетяк А. Р. Трансформація конфесійної структури українського суспільства та ризики міжцерковних конфліктів / Андрій Кобетяк // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. – Випуск № 7. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 95 – 100.

II. Публікації в інших виданнях:

7. Кобетяк А. Р. Релігійна толерантність в Україні на початку ХХІ століття: християнський вимір / Андрій Кобетяк // Філософія та соціологія трансформаційного суспільства: Матеріали міжнар. науково-практичної конфер. – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 51 – 53.

8. Кобетяк А. Р. Толерантність як основа екуменічних відносин в Україні / А. Р. Кобетяк // Дні наук філософського факультету – 2012: Міжн. наук. конф. (м. Київ, 18-19 квітня 2012 р.). – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – Ч. 4. – 52 – 54.

9. Кобетяк А. Р. Гармонізація міжконфесійних відносин в Україні на засадах толерантності / А. Кобетяк // Науковий діалог "Схід-Захід": Матеріали II Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Бахчисарай, 12 жовтня 2013): у 4-х частинах. – Дніпропетровськ: "Інновація", 2013. – Ч. 1. – С. 44 – 47.

10. Кобетяк А. Р. Принципи формування української моделі державно-церковних відносин / Андрій Кобетяк // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: Матеріали II Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю / Редкол. Ю. Боришицький, О. Чернецька, С. Українець. – Рівне, 2013. – С. 144 – 147.

11. Кобетяк А. Р. Принципи формування української громадянської релігії / Андрій Кобетяк // Матеріали III Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.): у 5-х частинах. – Дніпропетровськ: "Інновація", 2013. – Ч. 5. – С. 27 – 29.

12. Кобетяк А. Р. Базові імперативи толерантності / А. Кобетяк // Матеріали IV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.): у 3-х частинах. – Дніпропетровськ: "Інновація", 2013. – Ч. 3. – С. 27 – 29.

13. Кобетяк А. Р. Етнодемографічний чинник української толерантності / Андрій Кобетяк // Науковий діалог "Схід-Захід": Матеріали III Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.): у 4-х частинах. – Дніпропетровськ: "Інновація", 2013. – Ч. 4. – С. 134 – 137.

14. Кобетяк А. Р. Критерії та межі толерантності у міжконфесійних стосунках / Андрій Кобетяк // Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства: Міжн. наук.-практ. конф. (28-29 травня 2014 р.) / за заг. ред. В. І. Докаша. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 52 – 57.

АНОТАЦІЯ

Кобетяк А. Р. Імперативи толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України. – Житомир, 2015.

Дисертація є філософсько-релігієзнавчим дослідженням імперативів толерантизації міжконфесійних взаємин у контексті формування оптимальної моделі українських державно-церковних відносин.

У дослідженні толерантність розглянуто як важливий фактор людського співжиття, який забезпечує мирне співіснування представників різних конфесій. У формі цілісної системи визначено імперативи толерантності (конструктивного діалогу, співжиття, невтручання, домовленості, любові, взаємоповаги, милосердя, плюралізму, миру, спільного морального вчення, поваги, терпимості, справедливості, співпраці, інтелігентності, совісті), на основі яких можлива оптимізація міжконфесійної взаємодії українського суспільства.

Установлено, що механізмами гармонізації міжконфесійних відносин на засадах толерантності є послідовна реалізація принципу свободи совісті та фактичної рівності різних релігій, зростання віроповідної активності громадян, аполітизація релігії.

Водночас у дисертації обґрунтовано необхідність упровадження партнерської моделі міжконфесійних і державно-церковних відносин в Україні, яка полягає в обмеженні державного примусу; запровадженні принципу розмежування повноважень "церкви й держави", а не відокремлення "церкви від держави"; взаємне невтручання церкви й держави у справи один одного; законодавче та практичне зрівняння всіх українських конфесій перед владою.

Ключові слова: імператив, толерантність, терпимість, конфесія, конфесійна структура, міжконфесійні відносини, державно-церковні відносини, міжрелігійний діалог, релігійний конфлікт.

АННОТАЦІЯ

Кобетяк А. Р. Императивы толерантизации межконфессиональных отношений в современной Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки Украины. – Житомир, 2015.

Диссертация является философско-религиоведческим исследованием императивов толерантизации межконфессиональных взаимоотношений в контексте формирования оптимальной модели украинских государственно-церковных отношений.

В исследовании толерантность рассмотрено как важный фактор человеческого бытия, который обеспечивает мирное сосуществование представителей разных конфессий. В форме целостной системы определены императивы толерантности (конструктивного диалога, сосуществования, невмешательства договора, милосердия, плюрализма, мира, совместного морального учения, уважения, терпимости, сотрудничества, интеллигентности, совести), на основе которых возможна оптимизация межконфессионального взаимодействия украинского общества.

Установлено, что механизмами гармонизации межконфессиональных отношений на принципах толерантности являются последовательная реализация принципа свободы совести и фактического равенства разных религий, рост вероисповедной активности граждан, аполитизация религии.

Дисертантом обоснована необходимость внедрения партнёрской модели межконфессиональных и государственно-церковных отношений в Украине, которая заключается в ограждении государственного принуждения; внедрении принципа разграничения полномочий "церкви и государства", а не отделение "церкви от государства"; взаимного невмешательства церкви и государства в дела друг друга; законодательное и практическое уравнивание всех украинских конфессий перед властью.

Ключевые слова: императив, толерантность, терпимость, конфессия, конфессиональная структура, межконфессиональные отношения, государственно-церковные отношения, межрелигиозный диалог, религиозный конфликт.

SUMMARY

Kobetiak A. R. The Imperatives of Toleration of Inter-Religious Relations in Contemporary Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the Degree of Candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.11. – Religious Studies. – Ivan Franko Zhytomyr State University Ministry of Education and Science of Ukraine. – Zhytomyr, 2015.

This dissertation is an integral philosophical and Religious Studies research of the imperatives of toleration of inter-religious connections in the optimal model of Ukrainian state-church relations.

In this research, tolerance is seen as an important factor of human coexistence that provides peaceful societal life, its ethno-cultural diversity, communication between religious groups, helping organize inter-religious dialogue.

The imperatives of tolerance (coexistence, non-interference, love, mutual compliance, constructive dialogue, plurality, peace, respect) were defined in the form of an integral system, based on which the optimization of interreligious relations is possible in the Ukrainian society.

The following causes for the emergence of conflicts on religious grounds were determined and analyzed: absence of clear legislation for regulation of religious relations on the state level, politicizing of religion, split in Ukrainian Orthodoxy, location of the majority of religious centres beyond the borders of Ukraine.

A difficult road towards institutional formation of the religious network of Ukraine is studied in this dissertation. The main trends of the religious map's transformation following Ukraine's independence are clarified and defined (intensive development of the religious network at the beginning of the 1990s; institutional formation of the biggest Ukrainian Churches; jurisdictional demarcation of Orthodoxy; politicizing of religion).

It is important for the strengthening of the principle of toleration that the state and the Church are declared in Ukraine as equal subjects of relations with their own respective spheres of influence.

The author proves the need for implementation of the partnership model in interreligious and state-Church relations in Ukraine. The principles of freedom of thought, general equality of religions, increase of religious activity of citizens, and de-politicizing of religion are crucial for harmonization of interreligious relations on the grounds of tolerance. It was discovered that a potential for the strengthening of civil religion as an important factor for consolidation of society could be one of the main mechanisms in setting up state-Church relations in Ukraine.

Keywords: tolerance, imperative, inter-religious relations, state-Church relations, interreligious dialogue, religious structure, religious conflict, religion.

